

# La *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón* de Víctor Balaguer, aportacions i reflexions per a una contextualització

**Albert Ghanime**

Universitat de Barcelona  
Facultat de Geografia i Història  
Departament d'Història Contemporània  
Carrer Montalegre, 6  
08001 Barcelona (Espanya)  
aghanime@ub.edu

**RESUM:** En aquest text s'analitzen el marc històric i les circumstàncies en les quals es van elaborar la *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón*, escrita per Víctor Balaguer i editada per Salvador Manero. S'analitzen aspectes relacionats amb l'edició, el context cultural, les intencions de l'autor, les crítiques que va rebre i les interpretacions que s'han fet sobre ell i la seva obra.

**PARAULES CLAU:** catalanisme, català, castellà, Catalunya, Corona d'Aragó, diglòssia, edició, escola, Gabriel Hugelmann, història, historiografia, Salvador Manero, Víctor Balaguer.

*Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón* by Víctor Balaguer:

Contributions and Reflections Toward a Contextualisation

**ABSTRACT:** This paper analyses the historical context and circumstances in which the *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón* was written by Víctor Balaguer and published by Salvador Manero. The paper examines aspects relating to the publication, the cultural context, the author's intentions, the criticism he received, and the interpretations put forward of him and his work.

GHANIME, Albert (2016), «La *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón* de Víctor Balaguer, aportacions i reflexions per a una contextualització». *Cercles. Revista d'Història Cultural*, 19, 261-304. ISSN: 1139-0158. ISSN-e: 1699-7468. DOI: 10.1344/cercles2016.19.1011. Data de recepció: 1/9/2015. Data d'acceptació: 8/2/2016.

KEYWORDS: Catalan nationalism, Catalan, Spanish, Catalonia, Crown of Aragon, diglossia, publication, school, Gabriel Hugelmann, history, historiography, Salvador Manero, Víctor Balaguer.

Els historiadors que han estudiat Balaguer han fet servir tres pròlegs de l'autor per reconstruir els orígens i les intencions de la *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón*.<sup>1</sup> Dit d'una altra manera, ha estat el mateix Balaguer qui ha pautat el relat sobre els orígens de l'obra. I, sense noves fonts, és molt difícil anar més enllà del que ja s'ha escrit. Intentaré, però, esgotar tots els punts de vista i aportar algunes dades noves per millorar-ne la contextualització.

## El projecte

El projecte inicial de Balaguer era força ambiciós. Segons ens explica en el pròleg de la segona edició, no era fàcil trobar un editor que s'arrisqués a publicar una història d'aquelles característiques. Els temes històrics, segons ell mateix, no agradaven massa al públic en aquella època (aquesta afirmació entra en contradicció amb una altra de l'autor sobre la mateixa qüestió. Més endavant ho explicaré millor).

Segons Josep Fontana, la suposada manca d'interès per la història en aquells anys la corrobora Antoni de Bofarull quan explica que de l'edició bilingüe de la *Crònica de Pere el Cerimoniós*, se'n van vendre més exemplars a França que a Barcelona.<sup>2</sup> Hem de tenir en comp-

1 V. BALAGUER, *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón*, tom 1, Librería de Salvador Manero, Barcelona, 1860; *Historia política y literaria de los trovadores*, tom 1, Imprenta de Fontanet, Madrid, 1878 i *Historia de Cataluña*, vol. 1, Madrid, Imprenta y Fundación de M. Tello, 1885.

2 J. FONTANA, «El romanticisme i la formació d'una història nacional catalana», *Actes del Col·loqui sobre el Romanticisme*, Vilanova i la Geltrú, Biblioteca Museu Víctor Balaguer, 1997, p. 545, n. 20.

te, però, que la *Crónica del rey de Aragón D. Pedro IV el Ceremonioso ó del Punyalel*, traduïda al castellà i anotada per Antoni de Bofarull, es va publicar el 1850, és a dir, deu anys abans de l'inici de la publicació de la *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón*. I en deu anys, les coses van canviar molt en la història del que hem anomenat Renaixença.

De fet, la dècada dels anys cinquanta és molt important per a la maduració de les iniciatives culturals de recuperació de la llengua literària i de la història catalanes. D'altra banda, i sense entrar en detalls, després ho faré, sustentar una afirmació d'aquestes característiques en una «anècdota» es poc consistent. En tot cas, i això sí que m'interessa destacar, hauríem de parlar de fracàs comercial de determinats productes culturals i no de falta d'interès general per la història de Catalunya.

A més, està demostrar que l'obra de Balaguer, que tenia com a títol *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón*, va ser un èxit de vendes. Una altra qüestió són els debats sobre els valors patriòtics, l'impacte social i la qualitat científica de l'obra. Sobre la qualitat, Antoni de Bofarull, Rovira i Virgili, Ferran Soldevila, Ramon Grau, Eva Serra o el mateix Fontana, ja se'n van pronunciar, cadascun en el seu moment. Com? En sentit negatiu, és clar, subratllant, sobretot, l'escàs rigor de l'autor.

Fos com fos, Balaguer cobejava feia temps escriure una història de Catalunya. A banda de la vanitat personal, una certa lògica, com apuntava Antoni de Bofarull en el pròleg a la seva *Historia crítica (civil y eclesiàstica) de Cataluña*, el portà a la realització d'aquell projecte, sobretot després d'haver impartit un curs d'història de Catalunya a la Societat Filharmònica i Literària de Barcelona (1852) i de publicar *Bellezas de la historia de Cataluña* (1853), entre altres treballs més literaris relacionats amb episodis de la història catalana.

Balaguer tenia diverses possibilitats editorials per intentar publicar l'obra. Al llarg de la dècada havia publicat amb Brusi, Gorchs,

Jepús i Manero, entre d'altres. Però una obra d'història en diversos toms i amb il·lustracions era una operació arriscada que implicava una inversió important i no tothom estava disposat a fer-la. A favor seu tenia que no era un principiant i que la seva capacitat de treball era prou coneguda. Joaquín María Sanromá recordava la «fecundidad asombrosa»<sup>3</sup> de Balaguer, fet que també li comportà, però, acusacions de superficialitat i plagi.<sup>4</sup>

No sabem si Manero va ser la primera opció, però sí que autor i editor van negociar i que van haver de cedir en les seves pretensions. L'editor volia que l'obra es titulés *Los reyes de Aragón* i no *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón*. Sembla que Manero desconfiava de la viabilitat d'una obra amb aquell títol per qüestions de mercat (Aquesta circumstància donaria la raó als que pensen que en aquells moments no hi havia interès per la història de Catalunya. De moment ho deixo aquí. Més endavant abordaré la qüestió.) Després de negociar, però, autor i editor van arribar a un acord de publicació, que implicava modificar la idea original, sobre la qual no tenim dades concretes.

Inicialment, Balaguer va acceptar un projecte amb tres volums. A l'editor li interessava que l'obra arribés tan aviat com fos possible a «los reyes de Aragón y a los sucesos contemporáneos», que era el que en aquells moments, segons el seu criteri, tenia més sortida comercial. Finalment, i a causa de la bona acceptació dels primers lliuraments de l'obra, Manero accedí a ampliar-la a cinc. Amb aquestes precisions, fetes anys després, Balaguer intentava sortir al pas de les crítiques a les insuficiències i desequilibris de l'obra, especialment les relatives a l'escàs tractament de l'etapa més antiga de la història de Catalunya.

3 J. M. SANROMÁ, *Mis memorias*, Tom I, 1828-1852, Madrid, Tipografía de Manuel G. Hernández, 1887, p. 250.

4 *El Pájaro Verde*, núm. II, Barcelona, 1860, pp. 167 i 170.

Com deia fa uns moments, el més probable és que Balaguer tingués el projecte al cap des de feia temps, però la redacció de l'obra la va fer sobre la marxa, aprofitant lectures, treballs i materials recollits per a diverses obres, especialment per a *La libertad constitucional*. En el primer prospecte promocional, l'editor informava que ja disposava dels dos llibres del primer tom, és a dir, l'autor havia escrit la meitat del primer tom, el que anava de l'època romana a Guifré el Pelós, i podia plantejar amb més tranquil·litat la resta de l'obra, especialment l'època medieval, sobre la qual disposava de més material.

## Una obra per entregues

La publicació de l'obra es planificà, com era habitual a l'època, per subscripció i entregues. Com ja he dit, el pla inicial fixava tres toms, però deixava les mans lliures a l'autor i a l'editor per ampliar l'obra, com finalment va passar, perquè no fixava el nombre d'entregues de cada tom. Es tractava d'una estratègia comercial habitual a l'època i que es feia servir en altres productes editorials, com les novel·les fulletonesques, l'extensió de les quals es podia allargar en funció de l'èxit.

Inicialment, estava previst que cada setmana es lliuressin dues entregues de dotze pàgines cadascuna i més endavant quatre. També s'establia el calendari de lliurament de les il·lustracions i de les cobertes per a l'enquadernació.

Si acceptem que la rendibilitat de les editorials de l'època es basava sobretot en la sortida al mercat de moltes publicacions de tirades força curtes, com ha explicat Jesús A. Martínez Martín, podem entendre que l'èxit de vendes de la *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón* superés les expectatives inicials i que al poc l'editor fes una reimpressió de les primeres entregues, que obrís un nou període de subscripcions (març del 1861) i que negociés amb Balaguer l'ampliació de l'obra per augmentar la rendibilitat previs-

ta.<sup>5</sup> És a dir, l'extensió final de l'obra va obeir a la bona resposta del mercat. Segons ens informa el mateix Balaguer, el nombre de toms, cinc, tampoc es corresponia al projecte inicial, que hem de deduir que era superior, però que no ho podem concretar, com ja he assenyalat anteriorment.

Des del punt de vista de les vendes, queda clar que la *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón* va connectar amb un segment de lectors força ampli i que, per tant, sí que existia un interès per la història de Catalunya. També hem de tenir en compte que *Bellezas de la historia de Cataluña*, publicada el 1853, havia tingut un elevat nombre de seguidors i que la majoria de subscriptors mantindria l'interès pocs anys després; especialment, els cercles intel·lectuals i la joventut lletraferida. Amb tot, m'agradaria afegir-hi que no crec que l'èxit de vendes es pugui explicar exclusivament per l'interès per la història. Cal tenir en compte altres factors.

Més enllà dels valors patriòtics que se li han atribuït, segur que una part dels compradors la van adquirir pel prestigi que donava tenir una obra d'un escriptor de moda, com era Balaguer, presentat com a cronista de Barcelona. També s'ha de valorar la qualitat de l'edició i, especialment, de les il·lustracions, realitzades per primeres figures de la pintura, el dibuix i el gravat, valor afegit que les notes promocionals s'encarregaven de reforçar. Aquest conjunt de circumstàncies, i el preu de venda inicial, molt interessant (un ral l'entrega a Madrid i Barcelona, i a tots els pobles comunicats amb Barcelona per ferrocarril), van ser uns reclams força atractius, no solament per als tradicionals consumidors de productes d'aquestes característiques, sinó per a nous consumidors, atrets per una obra il·lustrada, que posava al seu abast d'una forma clara i entenedora el passat del Principat.

<sup>5</sup> J. A. MARTÍNEZ MARTÍN, *Vivir de la pluma. La profesionalización del escritor, 1836-1936*, Madrid, Marcial Pons, 2009.

La claredat és un dels valors de l'obra. Aquesta és una de les interpretacions que hem de donar a la frase «escrita para darla a conocer al pueblo». L'objectiu exigia un esforç de claredat narrativa que per alguns puristes era massa novel·lesc, poc digne del rigor dels treballs històrics. Balaguer, però, responia a les crítiques explicant com entenia ell la narració històrica:

Esto no es cierto, y es una suposición gratuita. Obedece esto á mi manera de relatar los sucesos, á mi manera también de comprenderlos, y á que, amigo y entusiasta del encanto de la forma, que ciertos críticos parecen proscribir, condeno y deploro las narraciones indigestas y las largas y pesadas disquisiciones á que con tanta facilidad y placer se entregan otros. Procuero en el relato ser breve, fácil y sobrio; y releo á los apéndices, y muy particularmente á las notas, que no son escasas, las explicaciones, difusas á veces, que deben darse para mayor aclaración de los hechos, ó más detalles de los sucesos, ó más lata confirmación de los estudios y autoridades que pudieron obligarme á seguir determinada opinión.<sup>6</sup>

El tema de l'opció narrativa de Balaguer és força interessant, sobretot perquè va ser capaç d'ampliar el públic lector, trencant amb una dinàmica d'obres feixugues, deutores de l'àmbit estrictament erudit i acadèmic. A més, la fórmula de les entregues facilitava una lectura àgil, que d'altra manera hauria estat força difícil d'assumir per lectors que no estaven acostumats a aquell tipus d'obres. Dit d'una altra manera, una de les grans virtuts de l'obra de Balaguer és que va ser una obra comercial. Segons els paràmetres de l'època, és clar.

6 V. BALAGUER, *Historia de Cataluña*, vol. I, Madrid, Imprenta y Fundición de Manuel Tello, 1885, pp. x-xi.

## Les condicions econòmiques

Balaguer va vendre a Salvador Manero els drets de traducció i reproducció. Quant a les condicions econòmiques, Balaguer no amagà els estira-i-arronsa amb l'editor, i va deixar escrit que no van ser tan generoses com ell esperava:

Por esto he dado mi obra a un editor celoso, hasta quizá en perjuicio de mis intereses.<sup>7</sup>

Sense disposar d'altres elements de suport i segons es dedueix de les paraules següents, en aquella època, Balaguer necessitava diners i va haver de treballar sense descans:

Hube de escribir aquella obra [...] con la prisa de la mano y las entrañas de la necesidad.<sup>8</sup>

Per la magnitud de l'obra i pel ritme dels lliuraments, sembla clar que Balaguer es va dedicar en cos i ànima a la redacció dels plecsetmanals. El març del 1861 comentava que portava una vida «retraïda y aislada».<sup>9</sup> I no podia ser d'una altra manera. Es tractava, molt probablement, d'un treball a preu fet; possiblement, amb quantitats avançades, que l'obligaven a treballar a un ritme frenètic.

Realment no sabem si va cobrar poc o molt, tot és relatiu, però sí que ens consta que Manero no era garrepa.<sup>10</sup>

7 V. BALAGUER, *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón...*, op. cit., p. 10.

8 V. BALAGUER, *Historia política y literaria...*, op. cit., p. 5.

9 «Remitidos», *La Corona*, 28 de febrer de 1861, p. 3.

10 P. FERNÁNDEZ, «Los "soldados" de la República Literaria y la edición heterodoxa en el siglo XIX», J. M. DESVOIS (COORD.), *Prensa, impresos, lectura en el mundo hispánico contemporáneo: Homenaje a Jean-François Botrel*, Université Michel de Montaigne Bordeaux 3, 2005, p. 132.



## Establecimiento Tipográfico Editorial de Salvador Manero

Salvador Manero Bayarri tenia una editorial a Barcelona, l'Establecimiento Tipográfico Editorial de Salvador Manero, situada a la Rambla de Santa Mònica, al número 2, davant de l'oficina de Correus. Durant unes quantes dècades es va mostrar molt actiu. L'existència de l'editorial està documentada des de la segona meitat dels cinquanta fins a la meitat dels noranta.

Manero, que era maçó, edità un gran nombre d'obres de correligionaris de militància, situats a l'òrbita demòcrata, republicana i socialista. A més, una part del fons editorial estava format per obres escrites en català o de temàtica catalana. Per exemple, es va fer amb els drets de publicació dels Jocs Florals, publicà les antologies de poemes en català *Los Trobadors nous* i *Los Trobadors moderns*, edità la *Revista de Catalunya* i diverses obres de Víctor Balaguer, entre les quals destaquen *Don Juan de Serrallonga*, *Historia de Catalunya y de la Corona de Aragón* i *Las calles de Barcelona*. També publicà obres de Mañé i Flaquer i Vicente Joaquín Bastús. Segons Julio Nombela, citat per Pura Fernández, Manero era un dels editors més importants de la Barcelona de l'època.<sup>11</sup> Segons la premsa, el 1859 era un dels més actius quant a la publicació d'obres originals.<sup>12</sup>

La *Historia de Catalunya y de la Corona de Aragón* es va publicar entre el 1860 i el 1863, segons consta en el peu d'edició, encara que a l'últim volum hi ha materials corresponents al 1864. Aquest fet no ens ha d'estranyar ja que es tractava d'una obra per entregues.

La campanya publicitària de l'obra va començar a principis de desembre de l'any seixanta. Manero va pagar anuncis a diferents mitjans, com el *Diario de Barcelona* i *El Telégrafo*, de Barcelona, i *La*

11 P. FERNÁNDEZ, «Los "soldados" ...», *op. cit.*, p. 133.

12 *El Telégrafo*, Barcelona, 10 de gener de 1860, p. 218.

*Discusión*, de Madrid. L'obra va ser publicitada amb tot luxe de detalls. Aquest fet és molt important per entendre la difusió que va arribar a tenir. Dit d'una altra manera, una part de l'èxit de vendes està en la inversió i l'aposta que fa l'editor. El mateix Balaguer reconeixia en el pròleg que ningú com un editor tenia els mitjans per poder-ho fer:

[...] que yo bien sé que nadie como un editor tiene medios y resortes de publicidad, ni nadie como uno de ellos puede ilustrar una obra mejor y con más baratura expenderla.<sup>13</sup>

Una de les característiques més destacades de l'obra són les il·lustracions, com ja he apuntat anteriorment. Penso que aquest fet és un dels que expliquen l'èxit de vendes.

## Una obra il·lustrada

Els prospectes informaven que es tractava d'una «obra ilustrada con láminas abiertas en acero, sacadas de viñetas, de códices y manuscritos y de cuadros de trajes, costumbres e historias, originales de famosos pintores antiguos y modernos, como Viladomat, Tramullas, Flaugé, Mayol, Lorenzale, Miravent, Fortuny, Puigggarí, Rigalt y otros; copiados exactamente por Urrabieta, Planas, Puigggarí, Rigalt, Cava y Padró; y grabadas en acero por Roca y Furnó».<sup>14</sup>

Segons ens ha explicat Francesc Fontbona, els gravats es basaven en pintures d'història d'autors de l'època (Lorenzale, Marià Fortuny, Josep Puiggarí, Eduard Grenzner, Bartomeu Ribó, Agustí Rigalt) i dibuixos, encarregats específicament a autors contemporanis. La

<sup>13</sup> V. BALAGUER, *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón...*, op. cit., p. 10.

<sup>14</sup> *El Telégrafo*, Barcelona, 8 de desembre de 1860, p. 9.392.

majoria dels gravats són obra d'Antoni Roca i Sallent (1800-1864), el principal gravador en metall de l'època a Barcelona.

Roca, format a l'escola de Llotja, va realitzar unes trenta-quatre làmines.<sup>15</sup> Altres gravats van ser obra d'Àngel Fatjó, Josep Nicolau Bartomeu i Joaquim Furnó. Totes les làmines eren calcografies, és a dir, estaven fetes a l'acer, la tècnica més cara, reservada per a les obres més selectes. Altres dibuixos van ser encarregats directament a dibuixants, com Vicente Urrabieta, un dels millors il·lustradors espanyols de l'època, i als catalans Agustí Rigalt, Antoni Caba i Tomàs Padró, que compartien taller a la Casa de l'Ardiaca.

Com es pot comprovar, una edició amb un desplegament gràfic d'aquestes característiques volia atreure una part del públic que no era consumidor habitual de llibres d'història. Insisteixo: l'obra es va beneficiar de la col·laboració d'uns quants noms «de la plana major de la pintura romàntica catalana»<sup>16</sup> i els gravats van ser tots ells calcografies. Indubtablement, l'oferta de gravats d'aquella qualitat i a un preu força interessant en va afavorir la difusió i l'èxit de vendes. Francesc Fontbona ja ha començat la feina, però caldria aprofundir en la qüestió de la importància dels gravats en l'èxit de la *Història de Catalunya y de la Corona de Aragón* i en la seva ulterior influència iconogràfica, malgrat els molts anacronismes detectats.

## Els projectes editorials

Abans de continuar amb l'anàlisi estricta de la *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón*, m'agradaria insistir en què l'obra de Bala-

15 F. FONTBONA, «Els gravats de la *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón* de Víctor Balaguer», *Bibliofilia y nacionalismo. Nueve ensayos sobre coleccionismo y artes contemporáneas del libro*, Seminario de Estudios Medievales y Renacentistas, Salamaca, MMXI, pp. 69-84.

16 *Ibidem*, p. 71.

guer, des d'un punt de vista comercial, és un projecte editorial. M'explico. De fet, les obres de referència del romanticisme català, com los *Recuerdos y bellezas de España*, en què participà Piferrer amb el volums dedicats a Catalunya, o l'obra *España. Obra pintoresca*, l'únic volum del qual va escriu un jove Pi i Margall, en el seu moment, més que obres programàtiques van ser projectes comercials. Dins d'aquest grup de projectes editorials cal esmentar també la col·lecció de la casa Brusi *El Mundo. Historia de todos los pueblos*, dirigida per A. Houzé, on Cortada va publicar els seus volums dedicats a les històries d'Espanya i de Portugal, que competia en aquells moments amb *El Panorma Universal*, editat per A. Bergnes de las Casas.

Una de les qüestions amb les quals ens haurem d'enfrontar per entendre millor el significat d'aquestes obres és si realment existia una demanda i un interès espontani per la història de Catalunya o si aquest interès es va anar forjant i de quina manera.

Un estudi més acurat sobre l'època hauria de diferenciar la demanda cultural, la producció editorial i l'activitat acadèmica, especialment en el camp de la producció historiogràfica, perquè una de les grans virtuts de l'obra de Víctor Balaguer i Salvador Manero és la popularització de la temàtica històrica més enllà de les peces teatrals i de les novel·les. Balaguer escriví un llibre d'història general de Catalunya, que es va convertir, dins dels paràmetres de l'època, en un èxit. No era historiador però s'atreví amb una obra històrica d'envergadura. Cortada li recordà aquest fet quan s'assabentà de l'efecte negatiu que havien tingut les crítiques que va rebre quan es van lliurar les primers entregues:

¿Esperaba V. llamar la atención pública, salir al palenque literario con una obra de empeño, y no despertar la envidia y las ruines pasiones de los tontos?<sup>17</sup>

17 E. MIRALLES, *Cartas a Víctor Balaguer*, Barcelona, Puvill-Editor, 1995, p. 203.

La contextualització històrica que s'ha fet fins ara de l'obra i de les intencions de l'autor ha estat injusta amb Manero, perquè la seva participació en el projecte va ser més important del paper que se li ha atorgat fins ara. Dit això sense restar cap mèrit a l'autor del text que, per altra banda, no era un historiador, sinó un escriptor que tractava temes d'història.

Segons Joaquín María Sanromá, Víctor Balaguer

[...] era entonces nuestro literato de moda. De una fecundidad asombrosa. Escribía para el teatro, y más para las crónicas. Cultivaba poco la historia, mucho la leyenda. No tenía rival en el género pintoresco. Electrizzaba con sus poesías catalanas: en el arte de leerlas, inimitable. Dos eran, él y Grijalva, un agente de negocios, que se distinguían en Barcelona por un corte *trovatore* del más selecto romanticismo. Tenían ambos una cabellera de purísimo azabache, partida en mitad de la frente, con media docena de tirabuzones sobre las orejas: tez cadavérica: los ojos como espantados de verse entre los vivientes, y una barbilla Luchana del género indisciplinado. En fin, unos Esproncedas de hechura catalana, con toques á los Musset y tintas á lo Vigny.<sup>18</sup>

Aquestes paraules posen de manifest que Balaguer projectava una imatge fonamentalment d'escriptor i que la seva incursió en el camp de la història era puntual. La falta d'altres obres d'entitat equivalent a l'època ha situat l'obra de Balaguer en el centre de l'anàlisi i la reflexió sobre la historiografia del període. A més, no hi ha cap mena de dubte que és més fàcil analitzar una obra de síntesi com la de Balaguer que dedicar-se a buscar la quantitat d'articles, opuscles i memòries que es van escriure sobre la història de Catalunya. També és cert que la projecció pública de l'obra de Balaguer va ser superior als productes estrictament erudits i acadèmics. I aquest és un

<sup>18</sup> J. M. SANROMÀ, *Mis memorias*, Tomo I, 1828-1852, Madrid, Tipografía de Manuel G. Hernández, 1887, pp. 250-251.

fet que s'ha de tenir en compte a l'hora d'estudiar l'obra en el seu context.

Un altre camp sobre el qual no s'ha aprofundit, almenys en relació al que estic intentant explicar, i que va tenir una gran importància editorial i cultural, és el dels llibres de text (després hi dedicaré unes quantes línies). Dit d'una altra manera, l'aprenentatge de la història de Catalunya va tenir diversos canals: l'erudit i acadèmic, l'escolar, el periodístic, el teatral, el novellístic i el dels grans projectes editorials d'alta divulgació, com el de Balaguer-Manero. Si no som capaços de reconstruir-los i abordar-los tots, continuarem tenint una visió massa segada i parcial de la realitat històrica.

## L'interès per la història de Catalunya

Al primer capítol de la *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón*, que fa les funcions de pròleg, Balaguer justificava la publicació d'una història d'aquelles característiques per l'interès que existia a Catalunya per la seva història (ja hem arribat a la contradicció indicada al principi de la intervenció):

De seguro que nunca había existido en Cataluña un anhelo tan vivo por conocer su historia, ni en la juventud un deseo más ardiente por saber el pasado de este heroico país.<sup>19</sup>

A la segona edició de l'obra, publicada en onze volums entre 1885 i 1887, explicava, però, les dificultats que havia tingut per trobar editor la primera vegada. Aquesta circumstància, inicialment, no ens hauria de cridar l'atenció si no afegís que els editors no volien invertir en una operació prou insegura. Segons la versió de Balaguer:

19 V. BALAGUER, *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón...*, op. cit., p. 9.

En aquellos tiempos en que yo escribí mi HISTORIA era muy difícil, cuando no imposible, encontrar un editor que quisiera aventurar sus capitales en una obra dedicada a tratar asuntos históricos, de los cuales el público en general no era muy amigo.<sup>20</sup>

En què quedem? N'hi havia, d'interès, o no? Aquests dos paràgrafs ens obliguen a anar més enllà de l'anècdota puntual elevada a la categoria de axioma. Penso que a l'època n'hi havia d'interès per la història entre uns sectors molt determinats de la cultura catalana. Diguem que l'interès estava garantit entre la comunitat culta, però també hem d'admetre que els índexs d'analfabetisme eren molt alts, superaven el 50% i el 60%, i que no a tots els que sabien de llegir els podia interessar la història. Quina és la virtut de l'obra de Balaguer. Com ja he comentat en una altra part d'aquesta intervenció, la d'ampliar el nombre de lectors o, almenys, de consumidors d'un producte cultural relacionat amb la història de Catalunya. En redactar una història assequible, s'allunyava de les produccions per a especialistes, però també de les estrictament literàries de poemes, novel·les i peces teatrals. És a dir, es tractava d'un producte editorial innovador sobre temàtica històrica. Però tornem a l'interès que hi podia haver a Catalunya per la història, i per la història catalana en concret.

### *El projecte de la Reial Acadèmia de Bones Lletres*

Amb la mort de Ferran VII i la recuperació de l'activitat acadèmica i institucional, l'Acadèmia de Bones Lletres, tancada durant la Dècada Ominosa, recuperarà el vell projecte de redactar una història de Catalunya. El 1835 la Institució es va plantejar la possibilitat d'organitzar unes classes d'Història general d'Espanya amb aplicació parti-

20 V. BALAGUER, *Historia de Cataluña...*, op. cit. p. XIII.

cular a Catalunya, però no em consta que es portessin a terme. I el 1836, Josep Antoni Llobet i Vall-llosera va llegir una memòria sobre la forma d'estudiar història, aplicada a la de Catalunya. Aquestes iniciatives, indubtablement, mostren un interès dels acadèmics per la història de Catalunya més enllà de les conjuntures.

Si bé és cert que la idea existia, no acabava de materialitzar-se. Això no vol dir que no es treballés. Els treballs que es realitzaven eren de tipus erudit, documental i monogràfic. En aquest sentit cal destacar la feina de recopiació i classificació documental que feien els Bofarull a l'Arxiu de la Corona d'Aragó. De fet, *Los condes de Barcelona vindicados*, de Pròsper de Bofarull, es convertirà en una obra de referència, constantment citada al llarg de tot el segle (tot aquest procés ha estat descrit i estudiat per Ramon Grau en diversos articles).

Tot plegat ens indica una línia de recuperació del passat històric de Catalunya, sense que en cap cas representi, des d'un punt de vista conceptual, un trencament amb la idea d'Espanya. La idea bàsica era encabir la història de Catalunya en el procés general de la història espanyola, rebutjant la identificació exclusiva amb Castella. Dins de la mateixa línia cal citar la versió castellana de la *Crónica Universal del principat de Cataluña* de Jeroni Pujades, editada parcialment el 1609 i editada per Pròsper de Bofarull, Fèlix Torres Amat i Albert Pujol entre el 1829 i el 1832. Queda clar, doncs, que existeix un interès acadèmic per la història de Catalunya, però torno a insistir, cap dels historiadors de l'època no afronta la redacció d'una obra general. Balaguer, sense tenir ni els coneixements ni la preparació, com ell mateix reconeixia, es llança a l'aventura:

Con escasas fuerzas, aunque con ánimo sobrado, me propongo escribir la *Historia de Cataluña* y por consiguiente la de la *Corona de Aragón*. Ardua y difícil es la empresa, temeraria sin duda en quien como yo tiene adquiridos tan pocos merecimientos para intentarla, pero confío en que el Supremo Hacedor, que ve la rectitud de mis pensamientos y



la pureza de mis intenciones, al propio tiempo que mi amor a las cosas de la tierra en que he nacido, me dará fuerzas suficientes para llevar la obra a feliz término. Con fe la empiezo. Con bien la acabe. Personas bajo todos los conceptos más autorizadas que yo debieran haberla emprendido; pero no es bien que porque a unos se lo impida su excesiva e invencible modestia, y a otros sus continuas ocupaciones, la obra se quede sin hacer, dejándose de aprovechar una ocasión y unas circunstancias, quizá las más favorables para esta clase de trabajo.<sup>21</sup>

Al pròleg de la *Historia política y literaria de los trovadores* es referia a la *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón* com «aquel pobre libro de mi juventud». Dit d'una altra manera, intentava contrarestar alguns crítiques apel·lant a la inexperiència i a la passió de la joventut.

Retornem a l'interès per la història de Catalunya: hem de recordar un altre cop que el 1852 Balaguer impartí un curs d'història de Catalunya a la Societat Filharmònica i Literària i que el 1853 publicà les conferències a *Bellezas de la historia de Cataluña*. Són fet importants, però no pas aïllats. El 1854 es publica *Barcelona antigua y moderna*, d'Andreu Avel·lí Pi i Arimon, i la Reial Acadèmia de Bones Lletres recuperava el vell projecte d'escriure una història general, però les circumstàncies polítiques no eren gens favorables. Tres anys més tard, l'onze de desembre de 1857, tornà a recuperar el projecte i els membres prengueren l'acord de promoure discursos sobre temes d'història del Principat amb l'objectiu de reactivar la institució.

Certament, el nombre d'articles, memòries i discursos sobre la història de Catalunya va augmentar. Dins d'aquell ambient, el 26 de març de 1858, Joan Cortada donava a conèixer la seva memòria titulada *Cataluña la primera en toda clase de inventos é instituciones y desconocida del resto de España*, base de la seva sèrie d'articles titulada *Cataluña y los catalanes*, publicada entre el 1858 i el 1859 a *El Telégra-*

21 V. BALAGUER, *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón...*, op. cit., p. 9.

*fó.* L'any següent, i a causa de la repercussió que van tenir, els editava recopilats en forma d'opuscle. Per la seva part, Antoni de Bofarull feia temps que publicava al *Diario de Barcelona* una sèrie d'articles titulada «Estudios históricos» i l'abril de 1860 va publicar la traducció al castellà, degudament anotada, de la *Crònica* de Ramon Muntaner. No eren treballs ni reflexions sobre la història de Catalunya el que faltaven en aquella conjuntura històrica. L'interès, doncs, existia. La publicació dels articles de Cortada recopilats n'és una mostra:

En el año último inserté en el periódico el *Telégrafo* veinte artículos acerca de Cataluña y de los catalanes. A solicitud de muchas personas los reúno hoy en una lectura continuada, y los publico sin pretensión de ninguna clase. Recíbanlos mis lectores como la segunda edición de aquellos. *Cortada*.<sup>22</sup>

D'altra banda, cal recordar que al principi de la dècada s'havia plantejat un altre projecte relacionat amb la història de Catalunya, que queda fora de les coordenades de la Renaixença i al qual no s'ha dedicat prou atenció. Es tracta del projecte de Gabriel Hugelmann.

## El manuscrit perdut i el projecte de Gabriel Hugelmann

Segons ens explica Antoni de Bofarull, una persona molt vinculada a una editorial, de la qual no indica el nom, li va assegurar que l'empresa editora havia comprat un manuscrit d'una història de Catalunya, l'autor de la qual havia hagut de marxar del país. L'existència d'aquesta suposada història el tenia amoïnat perquè la seva publicació podia perjudicar el seu projecte, en què treballava feia anys.

22 D. J. CORTADA, *Cataluña y los catalanes*, Miguel Blanxart, S. Gervasio, 1860, p. 3.

El 1852, Gabriel Hugelmann, escriptor, poeta i periodista francès, exiliat a Espanya, es va encarregar d'impartir una conferència dedicada a la literatura dins del cicle de conferències organitzat per la Societat Filarmònica i Literària de Barcelona. A finals del 1853, Hugelmann, que s'havia instal·lat a Barcelona i que es presentava com a deixeble de Víctor Hugo, va donar a conèixer la seva intenció de publicar una *Historia de Aragón, Cataluña, Valencia e Islas Baleares* en cinc volums, de 640 pàgines cadascun.

El projecte comptava amb un important nombre de subscriptors, sobretot comerciants, propietaris i fabricants, i plantejava oferir «una historia completa, filosófica, crítica de este país» que «vendrá a llenar el vacío que hasta ahora nadie ha llenado».<sup>23</sup> Aquest anunci de ben segur que va sacsejar el petit món cultural barceloní de l'època.

Hugelmann anunciava que marxava a Madrid a demanar tots els permisos necessaris per consultar biblioteques i arxius. Bofarull sospitava que darrere d'aquest projecte podia estar el famós manuscrit de què li havien parlat, però, segon el mateix Bofarull, la iniciativa no va passar del prospecte i de la relació de subscriptors.

Això, però, no va ser exactament així. El 1854 Hugelmann va publicar a Madrid la introducció de l'obra, que la va dedicar a la Real Academia de la Historia i el 1855 el primer i el segon llibre. A la introducció es justificava dels recels que va provocar que un autor tan jove (llavors tenia uns 25 anys) i estranger portés endavant una obra d'aquelles característiques. Amb la referència a la seva condició d'estranger, Hugelmann posava de manifest l'existència d'una qüestió que segurament era tema de debat entre els cercles acadèmics i literaris del moment. Em refereixo al de la inexistència d'una història general, en aquest cas de la Corona d'Aragó, i el de si havia de ser un català qui l'havia de redactar. Hugelmann ho expressava d'aquesta manera:

23 *Diario de Barcelona*, 9 de desembre de 1853, p. 8899.

Muchos han extrañado que haya emprendido la tarea de escribir esta Historia, suponiendo que corresponden exclusivamente tamaña empresa á un hijo del país. Creen otros que las Crónicas existentes la hacen de todo punto innecesaria y hasta se adelantan á afirmar que me será punto menos que imposible encerrar el cuadro de los hechos dentro del marco que queda designado. Han dicho más: que a mi edad era una arrogancia el intento de un trabajo de esta naturaleza, delante del cual han retrocedido corporaciones eminentes é ilustres escritores, cuya reputación forma la gloria de mi patria adoptiva.<sup>24</sup>

Però la modèstia no era un dels atributs de Hugelmann i s'atrevia a posar de manifest una certa incapacitat de la intel·lectualitat dels territoris de l'antiga Corona d'Aragó, especialment de Catalunya, per posar en marxa un projecte com aquell, a més de sentir-se perfectament legitimat per dur-lo a terme:

Muy glorioso hubiera sido, en efecto, para un hijo de las cuatro provincias [es referix als regnes que formaven la Corona d'Aragó] haber concebido el plan de semejante libro y llevarle a cabo con acierto: sus compatriotas le hubieran tributado merecido homenaje, y su nombre grabado en todos los corazones, se colocaría al lado de los campeones de la independencia del país. Pero ¿será esto razón para negar a un hombre nacido en otro suelo el derecho de escribir la Historia de la Coronilla, sin aducir otro motivo de esta exclusión que la circunstancia de ser extranjero? Pues qué ¿fue osadía en Guizot escribir esas brillantes páginas de la revolución inglesa?<sup>25</sup>

No ens consta, però, que acabés l'obra. Quant al misteriós manuscrit sobre la història de Catalunya de què parla Bofarull, si va existir, mai va ser publicat. I si va ser la base a partir de la qual va co-

24 G. HUGELMANN, *Historia de Aragón, Cataluña, Valencia e islas Baleares. Introducción dedicada a la Real Academia de la Historia*, Madrid, Imprenta de Julián Peña, 1854, p. XII.

25 *Ibidem*, p. XIII.

mençar a treballar Hugelmann, tampoc ho podem assegurar ni desmentir.

Hugelmann va continuar treballant i el 1856, dins d'un vessant més polític, va publicar a París *L'Espagne et ses derniers evenements*, text que apostava per un apropament de les relacions entre França i Espanya. L'aportació historiogràfica de Hugelmann mereixeria un estudi monogràfic, però sembla evident que es tracta d'una aportació aliena a la mateixa tradició historiogràfica catalana. Es tractaria d'un producte més vinculat a la circulació d'exiliats polítics que al desenvolupament intern de la cultura mateixa. Malgrat tot, la realitat catalana no li era del tot desconeguda perquè el 1853 havia publicat a la llibreria de la vídua de Mayol el drama *El escudo de Barcelona* sobre Guifré el Pelós i la llegenda de les quatre barres de sang.

## Una obra amb un objectiu patriòtic i divulgatiu

El títol complet de la *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón* de Balaguer explicava que l'obra tenia una finalitat patriòtica ja que havia estat

[...] escrita para darla a conocer al pueblo, recordándole los grandes hechos de sus ascendientes en virtud, patriotismo y armas, y para difundir entre todas las clases el amor al país y la memoria de sus glorias pasadas.<sup>26</sup>

Per assolir el seu objectiu, i com ja he comentat, l'obra havia de ser divulgativa. Balaguer considerava que la història de Catalunya

26 V. BALAGUER, *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón...*, op. cit., p. 3.

[...] conocida solo de algunos que con loable afán se han dedicado y dedican laboriosamente a estudiarla, es desconocida e ignorada de los más, que no tienen medio para enterarse de ella. Hay excelentes crónicas que tratan de Cataluña, y hay también obras importantísimas de modernos escritores; pero aquellas escasean y están algunas atestadas de fábulas y nimiedades, y estas, circunscribiéndose a épocas aisladas y determinadas, no pueden formar cuerpo de historia. Por una y otra circunstancia estas obras no están en manos de todos, y muchas de ellas ni siquiera han atravesado las fronteras de Cataluña para poder llevar a otras provincias y países el amor a nuestra antigua nacionalidad y a nuestras antiguas libertades patrias.<sup>27</sup>

Queda clara, doncs, la voluntat de divulgació de la *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón*. Però a més del vessant divulgatiu de transmissió de coneixements, tenia una clara intencionalitat patriòtica i propagandística. El prospecte parla de donar a conèixer l'amor a l'antiga nacionalitat i, cal remarcar, «a nuestras antiguas libertades patrias». L'objectiu era posar de manifest una història, la de Catalunya, que ell identificava amb la llibertat i el progrés. És a dir, es tractava d'una obra que tenia com a objectiu, entre d'altres, la fonamentació d'un programa polític a través d'una determinada interpretació de la història. Aquest fet és molt important en el context polític liderat per la Unió Liberal d'O'Donnell, que trencava amb els anys de censura i repressió del partit moderat, i també perquè són anys clau en el moviment de la Renaixença, la interpretació de la qual s'ha de revisar, com recorda insistentment Joan Lluís Marfany.<sup>28</sup>

Quant als objectius declarats de divulgar la història de Catalunya, la *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón* es situaria en un nivell d'alta divulgació. El destinatari era un públic amb inquietud

27 *El Telégrafo*, Barcelona, 8 de desembre de 1860, pp. 9392.

28 J.-M. MARFANY, *Llengua, nació i diglòssia*, Barcelona, L'Avenç, 2008.

tuds culturals però que no tenia la possibilitat d'accedir directament al coneixement de les fonts. Balaguer ho explicava així:

[...] pero quiero también que sea una historia verdadera para los más, es decir para aquellas clases poco acomodadas, o demasiado perezosas, que no tienen medios ni alcances, o no hallan ocasión de tenerles, para visitar archivos, recorrer bibliotecas y poseer todas las crónicas y libros que se han publicado sobre Cataluña; y en tales clases creo que hará siempre un bien quien logre difundir y popularizar los grandes hechos morales de virtud, abnegación, valor, lealtad y patriotismo que en nuestros mayores tanto abunda.<sup>29</sup>

La referència a les «clases poco acomodadas» no ens ha de confondre perquè el text no s'està referint a les classes populars sinó a les classes mitjanes amb un cert nivell cultural i amb poder adquisitiu suficient. Pensem que l'índex d'analfabetisme, com ja he dit anteriorment, era molt alt, i que l'obra estava formada per cinc toms, d'unes vuit-centes pàgines cadascun, que sumaven més de quatre mil pàgines. D'altra banda, no podem oblidar quin era l'univers social i polític en el qual es movia Balaguer. En aquells moments, una obra d'aquelles característiques no podia anar adreçada de cap manera als sectors populars.

Rovira i Virgili, molt crític amb la vàlua científica de l'obra de Balaguer, no podia evitar de reconèixer que havia estat «la més llegida de totes les que fins avui s'han publicat a Catalunya, i la que millor realitzà, en el seu temps, la finalitat perseguida per l'autor».<sup>30</sup> I afegia:

El clam patriòtic de Balaguer en escriure la seva Història és innegable; i no pot negar-se tampoc la influència que tingué en la resurrecció,

29 V. BALAGUER, *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón*, op. cit., p. 10.

30 A. ROVIRA I VIRGILI, *Història nacional de Catalunya*, vol. I, Pàtria, Barcelona, 1922, p. 53.

diguem-ho així, de la història catalana, que havia mort per al nostre poble, i en el despertar dels sentiments patriòtics catalans. L'eficàcia popular de l'obra de Víctor Balaguer en aquell temps fou, com ja havem dit, molt superior als seus mèrits científics.<sup>31</sup>

És cert que l'obra de Balaguer va trencar una mena de barrera psicològica, però, si es va vendre i va contribuir al despertar d'un sentiment patriòtic, no va ser per la seva vàlua científica, sinó per la seva vàlua comunicativa i divulgadora. Aquest va ser un dels seus grans mèrits. Però tampoc ens enganyem, la recuperació de la història de Catalunya per part de Balaguer no es feia en clau catalanista sinó espanyola, com ja he apuntat fa un moment. Com va destacar Eva Serra, la «fidelitat espanyola» de Balaguer no era dubtosa. Això sí, «rebutjava la identificació unilateral Castella-Espanya»,<sup>32</sup> com havien fet Pròsper de Bofarull o Joan Cortada, afegeixo. En aquest sentit, la influència de la visió de Cortada sobre la visió balagueriana de la història de Catalunya és important i va més enllà del que ha constatat Eva Serra.<sup>33</sup>

## Una obra escrita en castellà

La qüestió de la llengua utilitzada per Balaguer no pot ser motiu de debat. Malgrat trobar-se immers en un procés cultural complex, el de la recuperació del català com a llengua literària o el de la diglòssia (aquí no entraré en el debat), el 1860 no es podia plantejar escriure una obra comercial com aquella en català. Era totalment inverte-

<sup>31</sup> *Ibidem*, p. 54.

<sup>32</sup> E. SERRA I PUIG, «La historiografia catalana: del segle XIX a la Segona República», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. XIX (2008), pp. 251-252.

<sup>33</sup> *Ibidem*, p. 39.



blant i cap editor hauria assumit el projecte. Per una simple raó, no existia un mercat en llengua catalana prou important que permetés rendibilitzar la inversió.

Malgrat aquest fet, alguns estudiosos de la Renaixença, com el professor Joan Mas i Vives, es sorprenien que «en una data tan avançada com el 1899 pogués afirmar [es referix a Víctor Balaguer] que *el renacimiento catalán se hizo por los catalanes que escribieron en castellano*». <sup>34</sup> Si Balaguer ho deia així, es perquè així entenia que va ser. Rovira i Virgili assenyalava que Balaguer va utilitzar un «castellà romàntic i inflat» però no deixava de reconèixer la seva aportació a la recuperació d'uns sentiments patriòtics sense esmentar en cap moment la qüestió de la llengua:

Amb el seus grossos defectes, amb les seves clapes de llegenda i faula, d'errors i distraccions, la Història de Balaguer ha estat la més llegida de totes les que fins avui s'han publicat a Catalunya, i la que millor realitzà, en el seu temps, la finalitat perseguida per l'autor. <sup>35</sup>

Rovira i Virgili ho tenia clar: «la més llegida de totes les que fins avui s'han publicat a Catalunya». I si va ser la més llegida, entre altres raons, és perquè havia estat escrita en castellà. La situació del català al segle XIX era força complicada i ho continuà sent al segle XX. Un article de *Nostra Parla* del 1920, referint-se al coneixement de la llengua en el medi rural deia el següent:

Aquella pobra gent, no sap sinó llegir i escriure malament en castellà. Si els mostres un llibre català us diuen que no el saben llegir. L'escriptura catalana la troben laberíntica. No saben ni un borrall d'història

34 J. MAS I VIVES, «Els "tics" de la Renaixença, encara», *Revista de Catalunya*, núm. 37 (1990), p. 103.

35 A. ROVIRA I VIRGILI, *Història nacional de Catalunya...*, op. cit., p. 53.

catalana i, si no coneixen el passat de Catalunya, com voleu que siguin nacionalistes.<sup>36</sup>

En aquest sentit, vull precisar que no hem de confondre les iniciatives historiogràfiques sorgides de l'entorn de la Unió Catalanista (1891) i de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana (1898), manuals i llibres d'història de Catalunya en català, amb l'obra de Balaguer. L'obra de Balaguer era patriòtica, però en cap cas «nacionalista». Balaguer diferenciava molt bé el seu catalanisme del catalanisme que exhibien els que ell anomenava «moderns catalanistes», amb els quals no sintonitzava. És en aquest context que hem d'entendre les reflexions de Balaguer respecte a la recuperació del sentiment patriòtic i el de la llengua (la famosa diglòssia). Per a ell, com per a Cortada, la personalitat catalana no venia donada únicament i exclusivament per la llengua que es feia servir:

Es un error de los modernos catalanistas, que así se titulan, creer que sólo se puede ser catalanista escribiendo en catalán.

No basta escribir en catalán para serlo. Una frase, una poesía, un artículo, un discurso, un libro en catalán, no dan personalidad catalana al autor. Tanto valdría, entonces traducir cualquier obra del castellano. No; se necesita algo más que todo esto.

Dicen y sostienen que los que escriben en castellano no hacen catalanismo.

¡Ah! ¿No *hacen* catalanismo?

Pues he aquí una cosa que se ha olvidado, de que nadie habla, y que voy a recordar.

El renacimiento catalán se hizo por los catalanes que escribieron en castellano. No existiría de seguro si no hubiesen escrito en castellano sus obras Capmany, Piferrer, Cortada, Próspero de Bofarull, Jaime

<sup>36</sup> Citat per J. MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, *La llengua a l'escola (1714-1939)*, Barcelona, Barcanova, 1984, p. 139.

Tió, Antoni Ribot y Fontseré, Luis Cutchet, Pers y Ramona, Torres Amat, Pedro Mata y otros muchos. No existiría si no se hubiesen escrito en castellano la *Historia de Cataluña*, las *Leyendas del Montserrat* y los *Cuentos de mi tierra*.<sup>37</sup>

I la seva *Historia de Cataluña*, impregnada d'un fort sentiment patriòtic i reivindicatiu, com ell mateix recordava, havia estat escrita en castellà, però això no implicava una renúncia a la seva identitat catalana. Per entendre-ho, hem d'entendre que el seu projecte nacional no era català, sinó l'espanyol. Però una Espanya que de cap manera s'identificava únicament i exclusivament amb Castella.

## **El progressiu interès per la història de Catalunya de Víctor Balaguer**

Si seguim el fil que ens marca la trajectòria personal de Víctor Balaguer, en adonarem que el seu interès personal per la història catalana és progressiu al llarg de la dècada dels cinquanta.

La publicació de la *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón* el 1860 va venir precedida de les classes d'història de Catalunya que va impartir en la Societat Filharmònica i Literària de Barcelona el 1852, la publicació de *Bellezas de la historia de Cataluña*, l'edició dels periòdics *La Corona de Aragón* i *El Conceller*, i la redacció de *La libertad constitucional*. Segons Balaguer, aquest últim era el llibre que li havia permès redactar la *Historia de Catalunya y de la Corona de Aragón* ja que es desvinculava de las *Bellezas de la historia de Cataluña* com a obra poc fonamentada. Cal afegir que durant aquells mateixos anys s'implicà en el moviment de recuperació del català com a llen-

37 V. BALAGUER, *Añoranzas*, Madrid, Imprenta de la viuda de M. Minuesa de los Ríos, 1899, p 292-293.

gua literària i participà directament en l'organització dels primers Jocs Florals. Tot s'ha de dir, ell i Cortada apostaven, inicialment, per un certamen bilingüe.

Coneixent la militància política progressista de Balaguer, no ens ha de sorprendre que l'obra balagueriana bussegi en la història de Catalunya per trobar referents per al seu programa polític. Al pròleg de la *Historia política y literaria de los trovadores*, publicada el 1878, explicava que el llibre havia estat escrit «con una idea de propaganda, que era entonces de necesidad dadas las circunstancias por que atravesaba el país». <sup>38</sup> El país travessava una conjuntura de canvi. Al capdavant del Govern, com ja he assenyalat, hi havia el general O'Donnell, que representava una opció de canvi i obertura respecte als governs moderats. Caldria estudiar millor la conjuntura del Govern llarg d'O'Donnell i els posicionaments de les forces polítiques catalanes, sobretot l'opció progressista representada per Balaguer. Balaguer aborda la història de Catalunya com a escriptor i com a polític. Des d'aquest punt de vista, inicialment no ho fa com a historiador. Aquest és un dels seus punts febles i és per aquesta raó que les crítiques dels historiadors i, sobretot, dels erudits, seran contundents. Un altre tipus de crítica vindria del món bigarrat de la cultura, on es barrejaven ganes de figurar, frustracions i enveges.

Com ja he insinuat, Balaguer busseja en la història de Catalunya per trobar arguments per limitar el poder de la monarquia i justificar una descentralització que atorgués més capacitat de gestió als poders locals. Aquí és a on conflueixen dos corrents, l'estrictament identitària, cultural i lingüística, la de la recuperació del català com a llengua de cultura, encara que en un món encara profundament diglòssic, i la del projecte polític progressista. A més, tot es barreja amb un projecte empresarial, el de Salvador Manero, que té com a objectiu primordial fer negoci, i, no ho podem oblidar, la necessitat de gua-

<sup>38</sup> V. BALAGUER, *Historia política y literaria de los trovadores...*, op. cit., p. 5.

nyar-se la vida de Balaguer. Les fronteres són massa fines, i els vasos, comunicants.

Quant al context polític de l'època, hem de recordar l'aposta dels sectors conservadors catalans representats pel *Diario de Barcelona* per l'opció O'Donnell i que l'actitud centralitzadora i uniformista dels discursos polítics madrilenys afavoreixen reaccions com la protagonitzada per Joan Cortada, que el 1858 llegeix a l'Acadèmia de Bones Lletres el discurs *Cataluña la primera en toda clase de inventos é instituciones y desconocida del resto de España*.

Ras i curt, l'obra de Balaguer es publica en un moment de redefinició de les coordenades polítiques. Però, posteriorment, l'obra queda descontextualitzada i s'analitzarà *per se*, perdent la major part dels matisos d'època. És a dir, serà valorada pel seu rigor historiogràfic, quan aquest no era l'objectiu primordial de l'autor.

Dins de la història del catalanisme, la història de Balaguer ha estat interpretada com la primera història general escrita sobre Catalunya al segle XIX. Des d'aquest punt de vista, la reivindicació i recuperació de Catalunya com a subjecte historiable representa un trencament amb les històries d'Espanya de tradició castellana, però cal subratllar que malgrat que la *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón* reivindica Catalunya com a comunitat nacional amb un passat com a nació independent prou consistent, el seu objectiu no és trencar amb Espanya, com ja he dit, sinó plantejar una redefinició del model polític en clau descentralitzadora, fins i tot, confederal.

La referència a la Corona d'Aragó en el títol, que no en el contingut, és prou eloqüent. De fet, la segona edició completa, la de 1886, deixa clar que l'objecte d'estudi és Catalunya, i que aspira a un reconeixement polític dins d'un marc unitari, no necessàriament uniforme. Aquí, a banda de l'opció política concreta, és on penso que les visions de Cortada i Balaguer divergeixen. Cortada, en aquells moments, encara aposta per un procés d'integració, mentre que Ba-

laguer apunta cap a un reconeixement de la singularitat, mai de la independència.

## La crítica conjuntural i l'autocrítica de Balaguer

Segons Balaguer, quan va sortir l'obra va ser «dura y despiadadamente atacada». Segons ell mateix, «algunos la criticaron sin leerla». I altres, posteriorment, com Antoni de Bofarull, al qual no cita explícitament, van escriure «una obra más que con el deseo de llenar una vocación, con el propósito sin duda de rectificar la mía i zaherirme y mortificarme al mismo tiempo».<sup>39</sup> Balaguer es referia a la *Historia crítica (civil y eclesiástica) de Cataluña*, publicada a partir del 1876. Certament, la crítica dels contemporanis va ser força dura.

El 1878, en el pròleg a la *Historia política y literaria de los trovadores*, Balaguer feia autocrítica de la *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón*. Es referia a l'obra com «aquel pobre libro de mi juventud». No oblidem, però, que la va escriure quan tenia 36 anys i que ja tenia una dilatada experiència com a escriptor. Ultra l'edat, no era la primera vegada que utilitzava una fórmula de falsa modèstia per justificar-se i fer front a possibles crítiques a la seva feina com a historiador.

A la *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón* demanava els lectors que oblidessin

[...] si por fatalidad ha caído en sus manos, y si afortunadamente no lo ha olvidado ya, un trabajo con algunas pretensiones de histórico escribí hace años con más entusiasmo y amor a la patria por cierto, que con la debida copia de datos.

39 V. BALAGUER, *Historia de Cataluña...*, p. VIII.

Es referia a *Bellezas de la historia de Cataluña*, publicada el 1853, resultat de les conferències que va donar sobre la història de Catalunya a la Societat Filharmònica i Literària de Barcelona, i gràcies a les quals obtindria la distinció municipal de cronista de Barcelona. En aquella ocasió, l'assumpció de responsabilitats era més gran, perquè reconeixia públicament les mancances de *Bellezas de la historia de Cataluña*. Aquella confessió va obrir la caixa dels trons. Les crítiques que va rebre en aquell moment van ser molt dures, especialment des de les pàgines dels setmanaris *El Café* i *El Pájaro Verde*. Balaguer va ser acusat per l'escriptor i periodista J. A. Ferrer Fernández, director i fundador del setmanari enciclopèdic il·lustrat *El Café*, d'haver enganyat els lectors; d'haver traït la seva bona fe. Amb raó de més si, gràcies a aquella obra, l'Ajuntament de Barcelona l'havia nomenat cronista de la ciutat. El crític manifestava una contundència extrema i, interpretant les paraules de Balaguer, escrivia:

Estas palabras quieren decir estas otras.

Vosotros, los que creyendo recibir de mi una educación histórica, os digo solemnemente que os engañé; el tiempo que pasasteis á mi lado fue perdido, las ideas que os inculqué fueron erróneas; si he maleado vuestro criterio, si he llenado vuestra cabeza, y si he vaciado vuestro corazón, olvidádmelo todo, pues entonces no supe lo que me hice: os enseñaba *con más entusiasmo y amor á la patria, por cierto, que con la debida copia de datos...*<sup>40</sup>

Fernández reblava el clau, i al marge del valor de *Bellezas de la historia de Cataluña*, aprofitava la confessió de l'autor per desacreditar la *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón*:

<sup>40</sup> J. A. FERRER FERNÁNDEZ, «Conciencia literaria», *El Café*, Barcelona, 16 de desembre de 1860, p. 1.

¿Qué entusiasmo y qué amor prueba quien ridiculiza la historia de su patria escribiéndola sin datos, cual confiesa? El autor de las *Bellezas de la historia de Cataluña*, ¿puede remediar el daño que hizo años atrás? ¿Puede inspirar confianza su nuevo trabajo histórico a la juventud estudiosa?<sup>41</sup>

Fernández es presentava com l'encarnació de la decepció mateixa. Deia que havia admirat Balaguer per aquella obra i que les seves paraules d'ara l'havien decebut. La crítica era força contundent i, més enllà del contingut, tot just havia començat la publicació de la *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón*, es tractava d'un atac al personatge públic, al qual acusava d'utilitzar Catalunya per beneficiar-se econòmicament. Dies abans, el mateix setmanari havia publicat alguns comentaris satírics sobre l'obra de Balaguer i una caricatura que ridiculitzava l'autor barceloní. Un Balaguer molt petit (recordem que era més aviat baixet), de puntetes sobre diversos llibres i davant d'una al·legoria de Catalunya molt més gran que ell, presentava la seva obra per obtenir el títol de cronista. Al peu, el text «Cataluña y el aspirante á Cronista». El setmanari satíric *El Pájaro Verde* no es quedava enrere, i acusava Balaguer de frau susceptible de ser constituït de delictes:

En la obra que ahora está publicando D. Víctor, ó sea Historia de Cataluña, recomienda que todos los que posean las lecciones que dió y publicó el mismo, de las bellezas de Cataluña, puedan olvidarlas y quemarlas, porque entonces, dice, no tenía datos.

¿Y los estipendios que cobró V. del Ayuntamiento, por los alumnos de las escuelas públicas que, á instancia del interesado, formaron parte del distinguido concurso que iba á recrearse con la historia poética de las bellezas de Cataluña cantada por V.?

41 *Ibidem*.



¿Y los reales aflojados por las muchas entregas de la historia referida, que no es historia ni novela?

Vamos Sr. D. Víctor que tiene V. unas cosas que, tal vez, leyendo detenidamente el Código penal, podrían hallarse comprendidas en algunos de sus artículos.<sup>42</sup>

La crítica, més que a l'obra, com ja he dit, anava dirigida a la persona. D'altra banda, caldria reconstruir la situació de la premsa barcelonina durant aquest període de finals dels anys cinquanta a començaments dels anys seixanta, per entendre millor la polèmica entre escriptors encetada entre *El Cafè*, *El Pájaro Verde*, *El Pájaro Negro* i *El Jabón*. Corria la brama que *El Jabón* era una iniciativa de l'alcalde progressista Josep Santa-Maria, del propietari del *Diario de Barcelona*, Antoni Brusi i de Víctor Balaguer. La publicació tindria la finalitat de contrarestar les crítiques rebudes a través d'*El Cafè* i d'*El Pájaro Verde*.

Els comentaris d'*El Jabón* van anar pujant de to amb referències a la qualitat literària dels qui escrivien a *El Cafè* i a *El Pájaro Verde*, i a la pertinença o no al país dels propietaris de totes dues publicacions:

EL JABÓN no ha sido fundado como el *Pájaro Verde* por un hombre extraño al país que vino aquí á pagar la hospitalidad que se le concedía con insultar á todo el mundo; ni por un hombre como el que fundó el *Café*, que tampoco es del país, y que se dió prisa á seguir las huellas del *Pájaro Verde*.<sup>43</sup>

Balaguer volgué desmarcar-se de la polèmica i va enviar una carta al director del periòdic *La Corona*, publicada el 28 de febrer de 1861, també a *El Telégrafo*, en què es desvinculava de la iniciativa

42 *El Pájaro Verde*, año II, núm. 4, pp. 61-62.

43 «Artículo de fondo», *El Jabón*, 7 de febrero de 1861, p. 1.

d' *El Jabón*, argumentant que ell sempre signava els articles i que per a respondre als atacs d' *El Café* i d' *El Pájaro Verde*: «tengo las páginas de mi *Historia de Cataluña*. En sus notas y apéndices contesto a mis detractores». En aquells moments, Balaguer no es trobava gaire bé de salut i s'havia traslladat a viure fora de la ciutat per recuperar-se i continuar escrivint la *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón*.

Fos com fos, Balaguer va encaixar força malament les crítiques rebudes. L'historiador Joan Cortada va llegir alguna de les crítiques i li va enviar una carta de suport. Cortada considerava que eren miserables, valorava positivament el treball de Balaguer i sentenciava:

¿Esperaba V. llamar la atención pública, salir al palenque literario con una obra de empeño, y no despertar la envidia y las ruines pasiones de los tontos? Si lo había V. creído estaba V. en un grande error. Cuando V. haya acabado su obra tal vez habrá V. de leer alguna crítica sensata, razonada y decorosa, cual las escriben los hombres de sustancia y de sanas intenciones. Esa crítica es la que debe V. tener en cuenta; mas los epigramas, las chocarrerías, los insultos de necios y sandios, que no saben ni quieren, ni pueden saber no le han de inspirar á V. sino compasión y desprecio. Cuando echan mano de tales armas es porque no saben esgrimir las de buena ley. A todos esos anónimos sin pudor y sin consideración á sí mismos, no debe V. dar otra contestación que aquello de: Abre la pata, mea y prosigue tu camino. Así debe V. tratar á esos gozques.<sup>44</sup>

Es tracta de la carta d'un amic que reconeix la feina feta i que sap com les gasten els crítics i els envejosos. Cortada acaba l'escrit reconeixent la ponderació i la qualitat literària del text de Balaguer:

Doy este consejo porque. soy viejo, sabe V. que le quiero mucho y como no del todo lego en historia, leo con gusto la de V. muy sensata,

44 Enrique MIRALLES, *Cartas a Victor Balaguer*, Barcelona, Puvill Libros, 1995, p. 203.

de buena crítica, de buen lenguaje y qe. si V. la continua y termina como la ha comenzado le dará [a] V. gloria y gratitud de los buenos.<sup>45</sup>

La carta està datada el 12 de març, sense any. Enrique Miralles indicava entre signes d'interrogació el 1860, però es tracta, sense cap mena de dubte, del 1861.<sup>46</sup> Poc després de rebre la carta, Balaguer li va respondre. No disposem de la resposta però sí que la podem inferir de la carta que Cortada li va enviar des de Sant Gervasi de Cassoles el 23 de març. Balaguer li agraiïa la deferència i li confessava que, entre els escriptors, ningú li havia escrit per donar-li suport. Cortada no es sorprenia gaire que ningú, a part d'ell mateix, li hagués escrit perquè coneixia la naturalesa humana. Amb les seves paraules, Cortada demostrava conèixer els autors de les crítiques i l'instigador de l'ofensiva contra Balaguer, però intentava treure ferro a l'assumpte; i li recomanava que es concentrés en la redacció del treball i denunciava la crítica gratuïta:

Escriba V. historia, y qe. el segundo tomo sea tan bueno como el primero, pues no siendo así dirán *con razón* qe han sido capaces de amilanarlo á V. Vayan al carajo. Escriban algo de sustancia y de dificultad como una historia, y entonces adquirirían el derecho de criticar, y lo harán como personas decentes. Siempre me han dado risa y asco los qe. critican y critican, y no saben hacer. ¿Qué demonio critican si no saben lo qe. cuesta hacer algo?<sup>47</sup>

Cortada anava més enllà, l'encoratjava i profetitzava:

Desde ahora le digo á V. qe. el lenguaje de su historia es bueno, es mejor qe. cuanto ha usado V. hasta ahora, es más puro, más castizo,

45 *Ibidem*.

46 *Ibidem*, p. 202.

47 *Ibidem*, pp. 203-204.

más castellano y tiene la fisonomía histórica. Adelante, y si V. se me enfada, si V. se afecta en caso de cualquiera otra censura, tire V. la historia y tome V. otro oficio. Adelante, y cierre V. los ojos á tantas necedades; es ya indigno de V. ocuparse de esto; está muy alto para bajar tanto; es V. demasiado honrado y noble para descender á tanta miseria. Estímese V. en mas, y no tema esas porquerías, qe. pasan como el humo. ¿Quién se acuerda ya de esos números del Pájaro? Ya pasó, pero la historia de V. queda y quedará; y cuando se lea concluida, ¿Quién diablos se acordará de esos sandios? Perdone V. qe. le hable claro: sea V. mas hombre, y sepa qe. el desprecio es un arma terrible, y un escudo muy sólido. Repito qe. vayan al carajo. Fuera necios, fuera envidiosos miserables. Acá, amigo mio. [ilegible] á mi ardimiento, qe. soy viejo y firme, y no me espantan necedades. Si me criticara un Olozoga, un Martínez de la Rosa, otro hablista, otro historiador, su critica la estimaría en mucho, no me afectaría porque. seria templada y grave, pero le haría mucho [ilegible], muchísimo: tonterías de esa clase deben no llamar la atención de nadie qe. se estime. Valor, pues, y olvide V. esa diarrea de envidia, ese vómito de hiel: al carajo. Estima V. el 2º tomo tan bien como el 1º porque sino le soplará á V. una crítica dura su amigo qe. le quiere mucho.<sup>48</sup>

Balaguer continuà escrivint i l'èxit de vendes de l'obra va tancar moltes boques. El mes de març de l'any següent, la *Revista Ibérica de ciencias, política, literatura, artes é instrucción pública* de Madrid publicava una ressenya crítica de l'obra quan s'estava a punt d'acabar la publicació del segon tom.<sup>49</sup> Tot reconeixent la vàlua de l'obra, el crític retreia a Balaguer l'acceptació de tradicions i faules i li exigia més rigor històric. Considerava que el treball de Balaguer començava amb l'edat mitjana, on es posava de manifest el coneixement de les

<sup>48</sup> *Ibidem*, p. 204.

<sup>49</sup> *Revista Ibérica de ciencias, política, literatura, artes e instrucción pública*, Tomo II, Madrid, Imprenta de Manuel Galiano, 1862, pp. 356-357.

fonts i l'esperit patriòtic de l'autor. El crític també tenia paraules d'elogi per a l'edició de l'obra i l'editor, Salvador Manero.

## Josep Fontana i Víctor Balaguer

El 1988, Josep Fontana li dedicava sis línies a Balaguer i a la *Historia de Catalunya y de la Corona de Aragón*.<sup>50</sup> Fontana considerava que a la Catalunya anterior al 1868 la tasca d'elaboració d'una síntesi d'història nacional no arribà a realitzar-se satisfactòriament. Assenyalava que en el panorama historiogràfic català anterior a 1868 calia fixar l'atenció en quatre noms. El primer era Pròsper de Bofarull, el segon el seu nebot, Antoni de Bofarull, i el tercer Víctor Balaguer, al qual despatxava amb les paraules següents: «El tercer nom és el de Víctor Balaguer: polític liberal, lligat als interessos de la burgesia, poeta i dramaturg d'un cert renom, que s'avançaria en aquest terreny escrivint una *Historia de Catalunya y de la Corona de Aragón, escrita para darla a conocer al pueblo (1860-1863)*, que va exercir una certa influència en la divulgació popular i literària del passat històric català, però que no tenia ni rigor erudit ni cap mena de qualitat científica.»<sup>51</sup> Dit això, que no deixa espai al dubte, afegia que «l'home que estava més ben dotat per escriure aquesta síntesi, però que no ho va fer, era Joan Cortada».<sup>52</sup> Uns quants anys després, el 1995, dins del Col·loqui sobre el Romanticisme, celebrat a la Biblioteca Museu Víctor Balaguer de Vilanova i la Geltrú, concretament en la conferència de clausura, titulada «El romanticisme i la formació d'una història nacional catalana», el mateix Fontana presentava Pau Piferrer com el primer a dibuixar les

<sup>50</sup> J. FONTANA, *La fi de l'Antic Règim i la industrialització, 1787-1868*, volum v de la *Història de Catalunya*, dirigida per Pierre Vilar, Barcelona, Edicions 62, 1988, p. 426.

<sup>51</sup> *Ibidem*.

<sup>52</sup> *Ibidem*.

grans línies de la història nacional de Catalunya i a Balaguer com el continuador i difusor. Si el 1988 havia desqualificat l'autor i l'obra, el 1995 deia que «quan es fa esment de l'obra històrica de Balaguer, gairebé sempre per condemnar-la, no es fa cap esforç per situar-la en el seu temps i per intentar de comprendre els seus condicionaments i les seves motivacions». <sup>53</sup> Fontana destacava la primera aproximació a una història general de Catalunya realitzada per Balaguer, la de les *Bellezas de la historia de Cataluña*, perquè va afavorir-ne el coneixement i afegia que «va ésser amb llibres com aquest, i no a l'escola, on va aprendre la història de Catalunya la generació de mitjans de segle». <sup>54</sup>

D'altra banda, Fontana assumeix les crítiques de Bofarull a la *Historia de Cataluña* de Balaguer, però assenyala que ell tampoc estava a l'altura de les circumstàncies exigides i que la seva obra no va tenir la projecció popular de la de Balaguer. A més, assenyalava que la divulgació aconseguida per les obres de Balaguer va contribuir a la popularització de la història de Catalunya, «fins al punt de fer en aquest terreny la funció que no feia l'escola, on els llibres de text només parlaven d'una altra mena d'història». <sup>55</sup> Això no era exactament així.

## La història a l'escola

Aquí tenim molt camí per recórrer. Primer de tot, hem de tenir en compte que la majoria de la població o no estava escolaritzada o no anava amb regularitat a l'escola. Ergo, el desconeixement de la història en general i de la història de Catalunya en particular era total. Quant als referents històrics que podia fer servir la major part de la

<sup>53</sup> J. FONTANA, «El romanticisme i la formació...», *op. cit.*, p. 543.

<sup>54</sup> *Ibidem*, p. 545.

<sup>55</sup> J. FONTANA, «El romanticisme i la formació...», *op. cit.*, p. 545.

població, resultat d'altres formes de transmissió cultural, no en tenim gaires pistes.

D'altra banda, és cert que a l'escola, als col·legis, als instituts i a la Universitat s'ensenyava història d'Espanya, però hem de comptar que força centres feien servir les lliçons de Cortada, que no solament parlaven d'Espanya, sinó també de Catalunya, i que molts professors i mestres parlaven a les classes de Catalunya, com el mateix Cortada, segons diversos testimonis.

Elies Rogent recordava a les seves memòries que Cortada «me había fascinado con su estudio [de la història] y lo que me había explicado de una manera didáctica de la Historia Universal y de la particular de España que conocía al dedillo y la especial de Cataluña me tenía vuelto el juicio».<sup>56</sup> Interessant aquest «y la especial de Cataluña». I per confirmar-ho i no cansar amb moltes més cites, recordem les paraules de Joan Sardà en la biografia que va escriure com a pròleg de l'antologia d'articles de Cortada publicada el 1890:

Ayudó por otra parte, siquiera indirectamente, á él fomentando en su cátedra y en sus libros de historia las aficiones á la de la Corona de Aragón, y contribuyendo á que cesase aquel ridículo prurito de las historias de España *ad usum delphini* de suprimir de una plumada la mitad de aquende el Ebro, cual si en nuestra patria no hubiere habido más monarquía que la que fundó Pelayo. De suerte que si no fue catalanista *engendró quien los pariera*.<sup>57</sup>

Tampoc cal menystenir que Cortada va ser professor particular d'història de Pons i Gallarza el curs 1851-1852<sup>58</sup> i que aquest sentia per

<sup>56</sup> E. ROGENT I AMAT, *Memòries, viatges i lliçons*, Barcelona, Col·legi d'Aparelladors i Arquitectes Tècnics de Barcelona, 1990, p. 48.

<sup>57</sup> J. SARDÀ, «D. Juan Cortada», dins JUAN CORTADA, *Artículos escogidos*, Barcelona, Daniel Cortezo y C.<sup>a</sup>, editores, 1890, p. XVIII.

<sup>58</sup> M. JORBA, *Manuel Milà i Fontanals en la seva època*, Barcelona, Curial, 1984, p. 97, n. 71.

ell una gran admiració. El 1866, Pons publicà *Sumarios de Historia Universal y de España para facilitar el estudio de esta asignatura*, treball basat en el *Compendio de Historia Universal y de España* de Cortada. A més, Pons desenvolupà una part molt important de la seva tasca docent com a catedràtic d'Història i Geografia a l'Institut Balear de Palma, on impartí classe, entre d'altres, a Joan Alcover i Miquel dels Sants Oliver.

Situats intel·lectualment en aquest marc, crec que cal destacar, i que jo sàpiga ningú ho ha fet, que dels set mantenidors dels Jocs Florals del 1859, els primers únicament en català, cinc eren historiadors o van exercir la professió docent: Cortada, Rubió, Balaguer, Bofarull i Pons i Gallarza. Cortada féu classes d'història a centres d'ensenyament secundari i a la Universitat, Rubió a la Universitat, Pons i Gallarza també a centres d'ensenyament secundari; Bofarull era arxiver i Balaguer escriptor. Els altres, Milá i Amer, eren professor de literatura i empresari, respectivament. Aquest apunt és important perquè quan s'indica que la història que s'explicava a les escoles, als instituts i a la universitat era una altra, cal tenir en compte qui l'explicava i què s'explicava. No podem tancar la qüestió dient que la història que s'explicava era una altra perquè hi ha massa indicis que apunten a una història d'Espanya que incorporava la història de Catalunya. Podem apuntar idees, però cal fer una recerca exhaustiva per fer una bona descripció de la realitat. I, tinc clar, que no podem enllestir-la amb una frase més o menys ocurrent.

## La redempció de Balaguer

El catalanisme no podia fer seu un personatge històric que representava als catalans que Prat de la Riba i Pere Muntanyola van definir com a «polítichs á la castellana» al *Compendi de la Doctrina Catalanista* l'any 1894, i que en els Jocs Florals de Saragossa celebrats el 1900 va dir



[...] no soy *catalanista*, aunque sí catalán ferviente y convencido, de corazón y de raza, como quien más lo sea y pueda serlo y mayores pruebas haya dado y pueda dar de amor a Cataluña. No pertenezco al bando de los *catalanistas*, ni habito en su falansterio, ni comulgo con ellos, ni acepto el programa de Manresa, ni creo en el himno de *Los Segadores*.<sup>59</sup>

En la necrològica que la revista *Blanco y Negro* li dedicà el 1901, any del seu traspàs, es destacava la defensa que Balaguer havia fet «en pro de la unidad de la patria, combatiendo briosamente las entonces nacies tendencias de los separatistas de Cataluña». En aquell context, queda clar que Balaguer solament podia ser recuperat, si es que ho podia ser, com a restaurador dels Jocs Florals i del sentiment patriòtic, encara que per fer-ho s'havia d'obviar que ell i Cortada, segons ell mateix havia explicat en diverses ocasions, havien apostat inicialment pel bilingüisme, i assumir, sense entrar en detalls, que havia estat uns dels protagonistes clau en el despertar dels sentiments catalanistes.

Després que el 1909 Grans i Elias denunciés l'oblit injust al qual era sotmès el record de Balaguer, *La Il·lustració Catalana* (1910), publicació que sempre va manifestar una gran predilecció pel polític i escriptor, engegà una campanya per captar diners per aixecar-li un monument de desgreuge. La defensa que des de les pàgines de *La Il·lustració Catalana* es va fer de Balaguer contribuí a posar les bases de la recuperació del personatge i de l'obra com a antecedent necessari d'un corrent que ja no el representava:

Un dels primers propagadors del nostre renaixement, un dels fundadors dels nostres Jochs Florals, el més entusiasta historiador de la nostra terra, el més fogós dels nostres poetes y sobre tot el més popular y

59 VÍCTOR BALAGUER, *La Publicidad*, 17 de gener de 1901, p. 1.

de més influència en la joventut de fa mitx sigle, fou sens dubte EN VÍCTOR BALAGUER. La seva feyna de despertador del nostre poble al comensar la nostra renaxensa literaria y patriòtica, es innegable; y els d'aquella generació no podem oblidar la gran part que li debem dels nostres sentiments catalanistes.<sup>60</sup>

Balaguer no era catalanista, el seu projecte polític era l'espanyol, ho havia demostrat a bastament, però no hi ha cap mena de dubte que el projecte d'una Espanya resultat de la integració de les parts es mostrava inviable. La irrupció del catalanisme en la contesa política i la ruptura que aquest representava amb la idea d'Espanya que ell havia defensat quasi sempre, representà un cop difícil d'encaixar. El seu no era un doble patriotisme perquè el procés havia de dur a la consolidació d'una sola pàtria, sagrada i indivisible, que tenia les arrels a les antigues Ibèria i Hispània. És per aquesta raó que rebutjava la distinció entre pàtria petita i pàtria gran. De pàtria solament n'hi havia una, Espanya. Però, a diferència del catalanisme representat per Prat de la Riba, la pàtria gran de Balaguer no era única i exclusivament l'estat, sinó l'Espanya nació, però no l'Espanya anorre-adorament castellana, perquè per a ell, Espanya no era Castella. El seu era un altre projecte, era el projecte que havien representat, malgrat els matisos de les diferents conjuntures, Pròsper de Bofarull, Cortada i Piferrer (Pi s'implicà en política, evolucionà i esdevingué una altra opció. A més, el distanciament físic de Catalunya l'allunyà dels processos interns.) Tots ells, escrivint la pràctica totalitat de la seva obra en castellà (i no hi ha contradicció perquè la llengua pròpia es podia mantenir en l'àmbit estricte de la família i determinades manifestacions literàries en un món clarament diglòssic), van possibilitar la recuperació o formació d'una consciència de catalanitat,

60 «Homenatge a en Víctor Balaguer», *La Il·lustració Catalana*, núm. 352, 6 de març de 1910.

però el moviment que començà amb ells, les generacions que Vicens batejà com a romàntica i floralasca, evolucionà al marge d'ells i adoptà formes diverses en el marc de l'aparició d'opcions polítiques que proposaven alternatives al model d'estat liberal espanyol, centralitzat i uniforme.

Balaguer s'identificava amb un model de monarquia liberal, en la seva versió progressista, que defensava l'ampliació dels drets ciutadans i que evolucionà cap a plantejaments democràtics, però mai no va anar més enllà. Quan escriví la *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón*, Balaguer era un liberal progressista en el sentit de la primera meitat del segle XIX. Malgrat les paraules emprades en parlar de poble i de sectors populars estava molt lluny dels sectors republicans i proletaris. Podríem dir que per a ell, el poble era una categoria abstracta i que el seu model social i cultural era clarament censatari. La *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón*, a més a més d'una història general de Catalunya, és una proposta de reorganització descentralitzadora de l'estat espanyol en clau monàrquica, federativa o confederal. Si bé és cert que Balaguer recuperava la història de Catalunya i potenciava el sentiment patriòtic, no oblidem que en aquell mateix context Cortada havia acabat *Cataluña y los catalanes* amb un «santo es el amor a la patria, y la patria nuestra es Cataluña», i ho feia en clau espanyola. Dit d'una altra manera, es tractava de dues afirmacions de la identitat catalana dins d'un projecte polític espanyol que donava símptomes de voler obrir-se, però que ràpidament es va replegar cap a opcions més reaccionàries i castellanitzadores. L'evolució del catalanisme cap a plantejaments cada cop més radicals va ser, en gran mesura, el resultat de la incapacitat de construir un model d'estat descentralitzat que donés resposta a les demandes de diferents sectors de la societat catalana de l'època.

Balaguer va escriure la *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón*, entre altres raons, per disposar d'arguments històrics amb els quals justificar la reforma progressista de l'estat espanyol. És per

aquesta raó que el projecte catalanista-nacionalista quedava massa lluny del seu horitzó. Malgrat tot, la finalitat política de l'obra no va ser ni l'única ni la que explica l'èxit de subscriptors. L'èxit cal buscar-lo en la projecció pública de l'autor, en la conjuntura i en un producte editorial d'alta divulgació a un preu força interessant.



Copyright © 2016. Aquesta obra està subjecta a una llicència de Creative Commons mitjançant la qual qualsevol explotació n'haurà de reconèixer els autors, citats a la referència que apareix a l'inici del document.